

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Teologická fakulta
Katedra etiky, psychologie a charitativní práce

Bakalářská práce

ARTETERAPIE V SOCIÁLNÍ PRÁCI

Vedoucí práce: Mgr. Markéta Elichová Ph.D.

Autorka práce: Renáta Šašinková

Studijní obor: Sociální a charitativní práce

Forma studia: Kombinovaná

Ročník: IV.

2018

Prohlašuji, že svoji bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury. Prohlašuji, že, v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění, souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce.

Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

Ve Voticích 25. 3 2018

Renáta Šašinková

Poděkování

Děkuji Mgr. Markétě Elichové, Ph.D. za věcné a empatické vedení mé bakalářské práce, cenné rady a odborný dohled.

Obsah

Úvod.....	9
1 Arteterapie v sociální práci	11
1.1 Sociální práce	11
1.1.1 Definování sociální práce	11
1.1.2 Metody sociální práce	13
1.2 Arteterapie.....	14
1.2.1 Význam výtvarného projevu.....	14
1.2.2 Arteterapie jako terapie.....	15
1.3 Setkání sociální práce a arteterapie	17
1.3.1 Průnik sociální práce s arteterapií	17
1.3.2 Arteterapeutické techniky využitelné pro potřeby sociální práce.....	19
2 Využití arteterapie v sociální práci	27
2.1 Cíl výzkumného šetření.....	27
2.2 Metodika výzkumu.....	27
2.2.1 Popis metody.....	27
2.2.2 Dotazník výzkumu	27
2.2.3 Výběr respondentů	28
2.2.4 Sběr dat	29
2.2.5 Vyhodnocení	29

2.3	Výsledky.....	29
2.3.1	Výběr respondentů pro sběr dat	29
2.3.2	Využívanost arteterapie.....	31
2.3.3	Využitelnost arteterapie.....	33
3	Diskuze.....	37
3.1	Arteterapie jako pomocník sociální práce	37
3.2	Využívané a nevyužívané arteterapeutické techniky.....	39
3.3	Přínosy využívání arteterapie	39
4	Závěr.....	43
	Seznam použitých zdrojů	45
	Abstrakt	47
	Abstract	47

Úvod

Člověk je ze své přirozené podstaty sociální bytostí, tedy společenskou a vztahovou. Vztah k sobě samému, k ostatním lidem, k Bohu je středobodem a ukotvením v životě a proto často i předmětem střetu a rozporu. Sociální práce se zabývá řešením individuálních problémů člověka, které pramení často právě z těchto střetů. Každá lidská bytost je specifická svou neopakovatelnou osobitostí a individualitou. A z této osobitosti každého člověka pramení šíře a hloubka záběru sociální práce, kde by měl být právě individuální přístup základem pohledu na řešení jeho životní situace a konkrétních problémů. Právě díky důležitosti tohoto širokospektrálního a individuálního přístupu vznikla potřeba sociální práce po podpoře a pomoci dalších oborů, jejich technik a postupů. V této mojí práci se zabývám arteterapií jako jedním z možných doplňkových a podpůrných oborů pro sociální práci.

V první kapitole mé práce, kterou jsem nazvala „Arteterapie v sociální práci“, mne zajímají možnosti využitelnosti arteterapeutických technik pro sociální práci. Na jedné straně se zabývám potřebami a cíli sociální práce, na straně druhé možnostmi arteterapie a jejích metod. Dále se zabývám průnikem sociální práce a arteterapie, tedy čím mohou být arteterapeutické techniky užitečné a prospěšné pro sociální práci.

V druhé kapitole práce s názvem „Využití arteterapie v sociální práci“ se zabývám využívaností arteterapeutických technik pro sociální práci ve vybraných organizacích. Prostřednictvím kvalitativního výzkumu zjišťuji v různých typech zařízeních, určených pro rozdílné cílové a věkové skupiny, využívanost v dané organizaci a možnosti využitelnosti pro danou cílovou a věkovou skupinu lidí.

Výzkum je cíleně realizován se sociálními pracovníky, nikoliv s kvalifikovanými arteterapeuty. Zajímá mě právě onen pohled sociální práce a sociálních pracovníků v kontextu různých cílových a věkových skupin lidí na arteterapii, možnosti využití a reálné využívání arteterapeutických technik při každodenní sociální práci.

V poslední části nazvané „Diskuze“ se zamýšlím nad možnou využitelností a reálnou využívaností arteterapeutických technik v sociální práci. Zajímá mne jaké konkrétní arteterapeutické techniky jsou využívány a které naopak méně nebo vůbec. Zamýšlím se nad tím, zda může být arteterapie pro sociální práci přínosným oborem,

čím jí může obohatit a zda může být arteterapie jedním z plnohodnotných dílků ve skládačce metod a postupů při sociální práci.

Cílem této mé práce je zjistit, jaké jsou možnosti využitelnosti arteterapie a arteterapeutických technik pro sociální práci, a jaká je jejich skutečná praktická využívanost z pohledu sociálních pracovníků ve vybraných zařízeních poskytujících sociální služby na Benešovsku.

1 Arteterapie v sociální práci

1.1 Sociální práce

1.1.1 Definování sociální práce

Význam pojmu sociální práce není zcela jednoznačný. Tato složitost a nejednoznačnost je dána bezesporu šíří, specifickostí a různorodostí tohoto oboru. Sociální práce může mít mnoho podob a forem, které vychází ze specifických potřeb konkrétních jednotlivců, skupin lidí, komunit a ze společenských poměrů (Matoušek 2003). Nevyhraněnost představ o pojmu sociální práce vyplývá mimo jiné také z komplexnosti a šíře všech okolností, který mají vliv na průběh interakce lidí a jejich sociálního prostředí, a které musí sociální pracovník v dané konkrétní situaci brát na zřetel a následně řešit (Musil 2013).

Cílem sociální práce je poskytování sociální podpory a pomoci člověku nebo skupinám lidí, což je typické pro pomáhající profese, mezi které se tímto také řadí (Květenská 2007).

K často citovaným definicím patří formulace dle Matouška z publikace *Metody a řízení sociální práce*:

„Sociální práce je společenskovední disciplína i oblast praktické činnosti, jejíž cílem je odhalování, vysvětlování, zmírňování a řešení sociálních problémů (chudoby, zanedbávání výchovy dětí, diskriminace určitých skupin, delikvence mládeže, nezaměstnanosti aj.) Sociální práce se opírá jinak o rámec společenské solidarity, a jednat o ideál naplňování individuálního lidského potenciálu. Sociální pracovníci pomáhají jednotlivcům, rodinám, skupinám i komunitám dosáhnout nebo navrátit způsobilost k sociálnímu uplatnění. Kromě toho pomáhají vytvářet pro jejich uplatnění příznivé společenské podmínky. Sociální práce je hlavním přístupem při poskytování sociální pomoci.“ (Matoušek 2003, s. 11)

Stejně jako prochází vývojem společnost a v návaznosti na ní také sociální práce, vyvíjí se také formulace popisující její podstaty. Jedna z novodobějších definic je ta od Mezinárodní federace sociálních pracovníků:

„Sociální práce je na praxi založená profese a akademická disciplína, která podporuje sociální změny a rozvoj, společenskou soudržnost a která posiluje a osvobozuje lidi. Klíčové pro sociální práci jsou sociální spravedlnost, dodržování lidských práv, kolektivní odpovědnost a respekt k odlišnostem. Podpořena teoriemi sociální práce, sociálních věd a humanitními znalostmi se sociální práce zabývá lidmi a způsoby řešení životních nesnází. Sociální práce usiluje o zlepšení osobní pohody.“
(Zemanová, Dolejš 2015, s. 70)

Ve všech známých společenských uskupeních je sociální práce přítomna a praktikována, ne vždy je ale takto označována. Je to díky tomu, že je přirozeně biologicky zakořeněna v solidaritě, která je univerzálním principem přežití vyskytující se u lidí. Tyto přirozené principy chování jsou podporovány náboženskými kontexty, které v novodobější historii doplňují ideje lidských práv (Matoušek 2003) Úskalím solidarity jako pilíře sociální práce je její rozsah, a proto funguje především v užším okruhu rodiny a přátel. V širším měřítku je solidarita organizována institucionálně prostřednictvím různých zprostředkovatelských organizací. V západních společnostech v postmoderní době je specifickým prvkem právě návaznost sociální práce na státní aparát a jeho politická rozhodnutí (Matoušek 2013) Tato návaznost na stát, kdy je u nás přímým nebo nepřímým zřizovatelem velké většiny organizací poskytujících sociální služby, je značně omezující a zatěžující. Dochází k neúměrnému zvyšování administrativní zátěže, která je nevyhnutelně svázána s takto velkým aparátem a brání dalšímu rozvoji sociálních služeb, sociální pracovníci fungují stereotypně a nedochází k propojování s dalšími disciplínami, které mohou být podpůrné a pomocné (Elichová 2017).

Snahami sociální práce je zajištění sociálního fungování. Tímto se rozumí souhrn požadavků a nároků prostředí na člověka (či skupinu) a jeho (jejich) schopnost na ně reagovat a odpovídat. Když člověk (či skupina) nejsou schopni naplnit tyto požadavky svého sociálního okolí nebo když jsou generovány nevládnutelné problémy a situace, se tyto případy mohou stát předmětem intervence sociálního pracovníka (Navrátil 2001).

Soubor všech okolností, faktů a ovlivňujících faktorů působících na člověka se vcelku nazývají životní situace. Posouzení aktuální životní situace člověka je prvním a nezbytným krokem k správné volbě cílů a metod sociální intervence. Účelem této

intervence je potom nastolení rovnováhy mezi požadavky sociálního prostředí a reakcemi daného člověka na ně, tedy opětovné obnovení sociálního fungování (Navrátil 2001).

1.1.2 Metody sociální práce

Metodami sociální práce se rozumí způsob a konkrétní postup při řešení daného sociálního problému. Výběr těchto postupů je vázán na cílový subjekt, na aktuální situaci, na relevantní vztahový kontext a někdy i na systémové vazby. Z pohledu důrazu na cílový pohled dělíme sociální práci na sociální práci s jednotlivcem, rodinou, skupinou a komunitou (Matoušek 2003).

Při volbě konkrétních postupů sociální práce je velmi prospěšná mezioborová spolupráce. Při této otevřenosti k mezioborovému působení musí být zachována určitá uzavřenost k metodám a postupům sociální práce. Techniky z ostatních oborů by měli být jen doplněním a rozšířením stávajících metod (Musil 2013).

Sociální práce s jednotlivcem

Případová práce neboli sociální práce s jednotlivcem je postavena na tom, že každý člověk je individualita a jeho problémy jsou proto specifické a neopakovatelné. Při sociální práci s jednotlivcem je důležité nejen zaměření na daného člověka, ale také jeho interakce se svým okolím, a to jak užším ve smyslu rodiny, ale také širším ve smyslu skupiny, komunity, celé společnosti a kultury. Při přístupu s důrazem na jedinečnost každého člověka je důležité přijetí odlišnosti a zaujetí nehodnotícího postoje. Při práci s člověkem je důležitý vztah se sociálním pracovníkem, který je také jedinečným individuem. Sociální pracovník by měl vždy zachovávat svou neutralitu, i když jako nástroj své práce používá své vnitřní myšlenky, zkušenosti a pocity. Základním principem interakce člověka a sociálního pracovníka je princip sebeurčení. Vše záleží pouze na daném člověku, zda má zájem o sociální intervenci, a zda a v jaké míře se chce angažovat (Havránková 2003).

Sociální práce s rodinou

Rodina v postmoderní době změnila svojí funkci a to díky orientaci hlavně na osobní uspokojení člověka. Motivem k zakládání rodin je uspokojení citových potřeb dospělých partnerů a z toho pak také vychází její křehkost, která závisí na vztahu těchto

dvou lidí. Se změnou motivu k zakládání rodiny se snížila její pevnost a soudržnost, a proto se zde daleko častěji třeba sociální intervence než tomu bylo dříve. S rodinou je třeba pracovat jako s celkem, je zdrojem podpory jednotlivých členů, ale zároveň zdrojem stresů (Matoušek 2003).

Sociální práce se skupinou

Člověk je přirozeně sociální bytost a ke své kvalitní existenci má potřebu být začleněn do nějaké skupiny, většinou je členem více takových skupin. Díky členství v nějaké skupině může člověk realizovat své základní lidské potřeby po sdílení, spoluvytváření, dávání a brání, uskutečňování se ve vztazích (Matoušek 2003).

Cílem terapie ve skupině jsou náhled, katarze a následný trénink. Skupina může být tak pro jejího člena prostředkem k jeho osobnímu růstu. Při práci ve skupině přichází každý člen se svým způsobem uvažování a nahlížení na svět, který přináší do skupiny (Matoušek 2003).

Práce se skupinou a ve skupině je velmi dobrým prostředkem sociální práce. Buď se může jednat o skupinu, která vznikla přirozeně, nebo to může být také skupina, která vznikla právě pro potřeby sociální intervence (Matoušek 2003).

Sociální práce s komunitou

Komunita je na rozdíl od skupiny, která může být vytvořena uměle, přirozeně vzniklá skupina lidí, kteří žijí geograficky v jedné oblasti a existují mezi nimi sociální vazby. Proto jsou komunity daleko pevnějšími a dlouhodobějšími než skupiny. Práce s komunitou je velmi dobrým způsobem sociální intervence (Matoušek 2003).

1.2 Arteterapie

1.2.1 Význam výtvarného projevu

Umění je účinným prostředkem k integraci osobnosti člověka, tedy budování jednoty jeho biologické, psychické a sociální (případně spirituálních) struktury. Vliv umělecké aktivity je patrný již u dětí. Výtvarné umění je indikátorem vývoje dítěte a zároveň účinným prostředkem k němu (Campellová 1998).

Děti používají kresbu jako komunikační prostředek, svobodnou tvorbu a sebevyjádření, kterou věnují dospělému část sebe samého. Výtvarný projev je odrazem psychického a fyziologického zrání dítěte. Z kresby lze poznat stav základních motorických dovedností a neurologických dispozic. Kresba je podněcuje a zároveň indikuje úroveň vývoje smyslu pro estetické cítění, symboliku a imaginaci. Nelibost k výtvarnému projevu u dětí je projevem mobilizace obranného systému a je známkou psychického bloku, jehož projevem je tato uzavřenost (Cognet 2013).

Výtvarná tvorba je v neposlední řadě vyjádřením našeho vztahu s okolím. Téměř každý věnuje tvořivé vizuální činnosti. Podoba sebevyjádření je například i obyčejné oblékání, kdy také uplatňujeme výtvarné prostředky jako formu, barvu, strukturu a kompozici (Campbellová 1998)

Jakákoliv činnost je pro člověka kultivující a o výtvarném projevu to platí bezesporu také (Lhotová 2010). Velký přínos výtvarného projevu je, že je zde nezbytné aktivní zapojení a potřebná ochota riskovat, a díky neverbálnímu projevu umožňuje člověku jedinečné a osobité sebevyjádření (Campbellová 1998). Jsou vrstvy lidské mysli, které jsou daleko lépe přístupné skrze emocionální prožitky než přes racionálně. Arteterapie je také proto velmi vhodným nástrojem a pomocníkem, který může být výraznou zkratkou v procesu hledání a řešení problému (Šicková-Fabrici 2008).

1.2.2 Arteterapie jako terapie

Arteterapií se v jejím širším slova smyslu rozumí léčba pomocí umění v podobě hudby, poezie, prózy, divadla, tance a v neposlední řadě také výtvarného umění (Šicková-Fabrici 2008). V této mojí práci se budu zabývat arteterapií v užším smyslu slova, u níž je jako terapeutický prostředek používáno pouze výtvarné umění. Česká arteterapeutická asociace ve své definici arteterapii popisuje:

„Arteterapie je léčebný postup, který využívá výtvarného projevu jako hlavního prostředku poznání a ovlivnění lidské psychiky a mezilidských vztahů. Někdy bývá přirovnávána k psychoterapii a jejím jednotlivým směrům, jindy je pojímána jako svébytný obor. Obvykle se rozlišují dva základní proudy, a to terapie uměním, v níž se klade důraz na léčebný potenciál tvůrčí činnosti samé, a artepsychoterapie, kde výtvary a prožitky z procesu tvorby jsou dále psychoterapeuticky zpracovávány.“ (Česká arteterapeutická asociace 2018)

Všechny z uváděných definic arteterapie se shodují na tom, že je to forma psychoterapeutického přístupu za užití léčebného potenciálu výtvarné tvorby. Toto vymezení bude rozdílné v návaznosti na cílech daného terapeutického procesu (Lhotová 2010).

Při arteterapeutickém procesu je umění prostředníkem a vytvoření vlastního uměleckého díla není prvořadým cílem, ale nástrojem k sebevyjádření, rozvíjení tvořivosti, schopnosti komunikovat a průvodcem ke zpracování osobně významného tématu (Šicková - Fabrici 2008). Vlastní umělecké dílo – artefakt je pouze prostředník mezi pomáhajícím a člověkem (Lhotová 2010).

„Jejich komunikace probíhá nad artefaktem a o artefaktu, který je expresí vnitřního stavu pacienta. Vztah pacienta k artefaktu je obrazem vztahu k sobě, k léčbě, ke světu vůbec“ (Lhotová 2010, s. 58)

Díky umění je tak možné vyjádřit to, co je slovy nevyjádřitelné. Umělecké vyjádření je použitelné jako kompenzace verbálních schopností. I v případě plnohodnotné verbální komunikace je umění vhodným doplňkem a jiným úhlem pohledu, který díky specifčnosti vyjádření může být překvapením i pro samotného aktéra. Projev prostřednictvím umění může být účinným prostředkem ventilace (Campellová 1998). Projev prostřednictvím výtvarných technik je velkým pomocníkem a usnadněním terapeutického procesu. Výtvarné techniky jsou zároveň účinným a rychlým nástrojem ke zpřístupnění některých povahových rysů člověka (Elichová 2017). Řeč umění je často obrazná a nese v sobě skryté významy, proto není vždy jednoduché porozumět této metaforické řeči, která nemusí být vždy zcela jednoznačná. Proto velmi záleží na osobě, která výtvarný proces iniciuje, vede a následně interpretuje (Campellová 1998).

Arteterapeutické techniky jsou na rozdíl od výtvarných technik zaměřené na terapeutický a léčebný proces s nimi spojený, nikoliv na hmotný výsledek v podobě výtvarného díla (Lhotová 2010).

1.3 Setkání sociální práce a arteterapie

1.3.1 Průnik sociální práce s arteterapií

V ideálním případě je dobře, když se snahy sociální práce nezaměří jen na pouhé začlenění, ale také na celkovou kvalitu života. Tímto se v širším pohledu rozumí souhrn zdraví, kvality mezilidských vztahů, sociálního postavení, materiálních podmínek pro život, práce a volnočasového vyžití (Navrátil 2001). Když budeme pojímat sociální práci v takovéto šíři, je nutné se opřít o znalosti a techniky propůjčené z jiných oborů. Proto hovoříme o sociální práci jako multidisciplinárním oboru (Květenská 2007). Sociální práce je právě díky této přirozené multidisciplinárnosti a šíři záběru spjatá s řadou oborů, které ji mohou ovlivňovat (Úlehla 2007) Výběr poznatků z jiných disciplín, které sociální pracovník do své práce zapojí, zaleží na konkrétní životní situaci daného člověka a druhu sociální intervence (Navrátil 2001). Vhodným pomocníkem při sociální práci mohou být arteterapeutické techniky (Elichová 2017).

Díky umění se můžeme na svět, problém nebo sebe dívat úplně jiným pohledem. Běžně se na svět kolem díváme pohledem praktické účelnosti, umění může svou šíří a hloubkou tento pohled rozšířit a změnit. Umění je prostředkem k transcendenci a vytržení z každodennosti (Slavík 2001).

Člověk je bytost vztahová a je přirozeně součástí sociální sítě (Baláž 2013). Pomocí výtvarného projevu může člověk vyjádřit své vztahy, vztah s okolím, vztah se sebou samým nebo i vztah s Bohem (Cambellová 1998).

„V arteterapii jde u každého jednotlivého klienta o naplnění různých cílů. Mezi nejčastější cíle patří navození kompenzačního procesu, aktivizace, zprostředkování kontaktu, přeformování stereotypů, komunikace prostřednictvím výtvarného projevu, odstranění úzkostných stavů, socializace nebo kanalizace agresivity.“ (Šicková-Fabrici 2008, s. 33)

Šicková-Fabrici formuluje cíle arteterapie, které se shodují s některými dílčími cíli a postupy užívanými při sociální práci, kde zároveň zdůrazňuje důležitost osobitého přístupu. Mezi cíle, které arteterapii pojí se sociální prací, patří budování sebedůvěry, zvyšování osobní autonomie a motivace, rozvoj osobnosti, podpora schopnosti reflexe

a sebereflexe, relaxace, podpora komunikace, kooperace, sdílení a vztahů (Lhotová 2010).

Každý člověk je osobitá a neopakovatelná individualita, která při řešení problému potřebuje stejnou dávku individuálního přístupu (Květenská 2007). Proto je vhodné při výběru postupů přihlížet na to, zda pracujeme s jednotlivcem, rodinou, skupinou nebo komunitou, ale také jakého charakteru daná aktivita. Rozlišujeme aktivity zaměřené na problém, aktivity zaměřené na člověka a jeho potenciál a aktivity preventivního charakteru (Navrátil 2001). Různé druhy těchto aktivit vychází právě z různých cílů, z kterého pak dále vzchází volba jednotlivých arteterapeutických technik (Lhotová 2010).

Aktivity zaměřené na problém

Tyto aktivity mohou probíhat na úrovni kurativní a rehabilitační. Kurativní aktivitou je myšlena konkrétní snaha o odstranění daného faktoru, který zavinily vlastní problém. Naopak rehabilitační aktivitou se rozumí komplexnější pomoc při zvládnutí problému (Navrátil 2001).

Sociální práce ze své podstaty vybízí k mezioborovému prolínání, tedy, že díky šíři a rozsahu řešených situací a problémů si pracovníci pomohou technikou nebo postupem z jiných oborů. (Matoušek 2013).

Arteterapeutické techniky mohou pomoci při řešení problému v dané životní situaci člověka. Sociální pracovník může výtvarné techniky využít jako formu neverbální komunikace, ke zmapování vztahových propojení, jako kontrolu svých dosavadních závěrů a možnost navázání s člověkem úplně jiné formy vztahu (Elichová 2017).

Aktivity podporující rozvoj potenciálu člověka

Také tyto aktivity jsou dvojího druhu a to rozvojové a vzdělávací. Díky rozvojovým aktivitám dochází k růstu individuální nebo skupinové schopnosti vstupovat do sociálních interakcí (Navrátil 2001).

Výtvarné umění je přirozenou součástí každého lidské bytosti (Slavík 2001). Pro děti je prostředek výtvarného projevu přirozenou součástí vyjádření, prostředkem a zároveň indikátorem psychomotorického vývoje (Cognet 2013). Bohužel u dospělých

klesá potřeba po výtvarném vyjádření, což je škoda, protože může být užitečným prostředkem rozvoje lidí všech věkových skupin. Výtvarné umění může obohacovat život a rozvíjet potenciál člověka (Cambellová 1998).

Aktivity preventivního charakteru

Tento pohled se zaměřuje hlavně na preventivní působení, které díky včasnému objevení, kontrole a eliminaci negativních faktorů může pozitivně ovlivnit sociální fungování. Forma tohoto preventivního působení může být individuální či skupinové nebo také komunitní. (Navrátil 2001).

Umění je velmi dobrý prostředkem pro ventilaci, čím dochází k vyčištění mysli s odstranění stresu (Fabrici 2002). Výtvarná tvorba nám *muže pomoci porozumět tomu, že je v našich silách změnit sebe sama, naše vztahy a prostředí, ve kterém žijeme* (Cambellová 1998, s. 19).

Charakteristické znaky spontánní umělecké tvorby jsou obohacování naší tvořivosti, podpora sebeurčujících procesů a pomoc porozumění a pochopení, že transformace nás samých a interakce s okolím je v našich silách (Campbelová 1998).

Využití arteterapeutických technik je dobrou alternativou k metodám a technikám, které sociální práci již užívá. Jsou užitečné v rozšíření technik při práci s člověkem, ale také novým druhem komunikace (Elichová 2017).

„Sociální práce a arteterapie v rámci své praxe směřují ke shodným tématům, jež lze pojmenovat jako cíle. Opomene-li se terapeutická stránka arteterapie ve smyslu léčebné formy, cíle těchto dvou disciplín si vzájemně neodporují. Směřují k podpoře klienta, aby zvládal těžké životní situace, které jsou zapříčiněny různými faktory. Lze tedy závěrem teoretických východisek konstatovat, že arteterapie se sociální práci obecně mají společné styčné plochy. Jejich záměry v práci s klientem jsou obdobné a neodporují si.“ (Cejpková 2012, s. 30)

1.3.2 Arteterapeutické techniky využitelné pro potřeby sociální práce

Výtvarné techniky mohou být pro sociálního pracovníka velkým usnadněním, protože prostřednictvím nich je možné lépe vyjádřit niterné pocity člověka. Tato pomoc

je významná jak pro sociálního pracovníka tak také pro člověka s kterým pracuje (Elichová 2017).

Jsou dva různé pohledy na arteterapie, a to buď jako na samostatný obor a účinnou terapii, nebo jako na doplňkovou součást komplexu terapií (Elichová 2017). Při sociální práci, která je již ve svojí podstatě multidisciplinární, může být arteterapie vhodným pomocníkem (Matoušek 2013). Arteterapeutické techniky jsou tak dalším rozšířením možností a postupů, kterými vlastní sociální práce disponuje (Cejpková 2012).

Na základě výzkumného šetření s arteterapeuty Elichová a Cejpková definovaly, že arteterapeutické techniky, které jsou vhodné pro sociální práci, mohou být například techniky pro abreakci, techniky pro navazování kontaktu, techniky k navazování kontaktu a seznamování, technika na posílení komunikace a komunikativní techniky, techniky rozehřívací a techniky na zdynamizování skupiny, technika na sdílení informací a techniky umožňující orientaci ve vztazích.

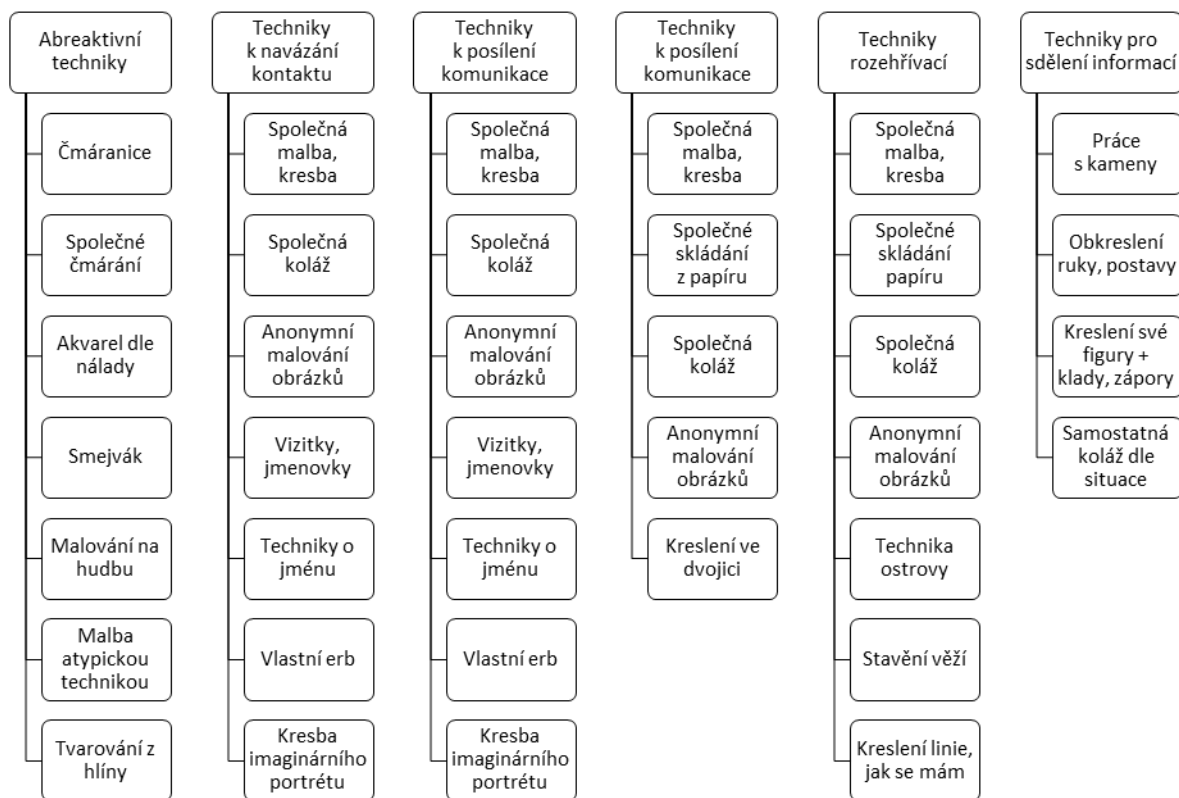
Techniky na abreakci

Tyto často používané arteterapeutické techniky jsou používány k uvolnění atmosféry a snižování míry stresu. Nemusejí to vůbec být nikterak složité a sofistikované výtvarné techniky, jako za velmi účinnou a efektivní je považována čmáranice, tedy volná abstraktní kresba. Ale všeobecně lze říci, že důležitý při vhodné volbě artetechniky je jemnocit terapeuta. Tím, že člověk soustředí svojí pozornost na výtvarný projev, dochází k žádoucímu uvolnění (Elichová 2017).

Techniky k navazování kontaktu

Pro navázání prvního kontaktu a k následovnému budování vztahu mezi sociálním pracovníkem a člověkem je důležitá atmosféra důvěry (Matoušek 2003). Právě projev pomocí výtvarných technik může být skvělým pomocníkem k překonání bariér, které by moly bránit další práci (Elichová 2017). Výtvarné techniky mohou být vhodným prostředkem ke komunikaci a jejímu navazování, díky neverbální formě projevu jsou dobrým doplňkovým prostředkem k vzájemné interakci (Lhotová 2010).

SKUPINA

Obrázek 1 Přehled arteterapeutických technik vhodných pro skupiny, zdroj: Elichová 2017, s. 163

Techniky k navazování kontaktu a seznámení

Arteterapeutické metody jsou vhodné také při práci se skupinou. Výtvarné techniky jsou dobrým pomocníkem k navazování kontaktu a seznamování, a proto jsou také vhodné zařadit do úvodní práce s danou skupinou. Tyto techniky mohou přispět k posílení stmelování a vytvoření dynamiky celé skupiny. Pro potřeby navazování kontaktu a seznamování jsou například vhodné techniky různé výtvarné zpodobnění svého jména nebo portrétu (Elichová 2017). Při užití výtvarných technik při skupinové práci vyniká pocit sounáležitosti, který je důležitý při jakýkoliv další skupinové práci (Cognes 2013).

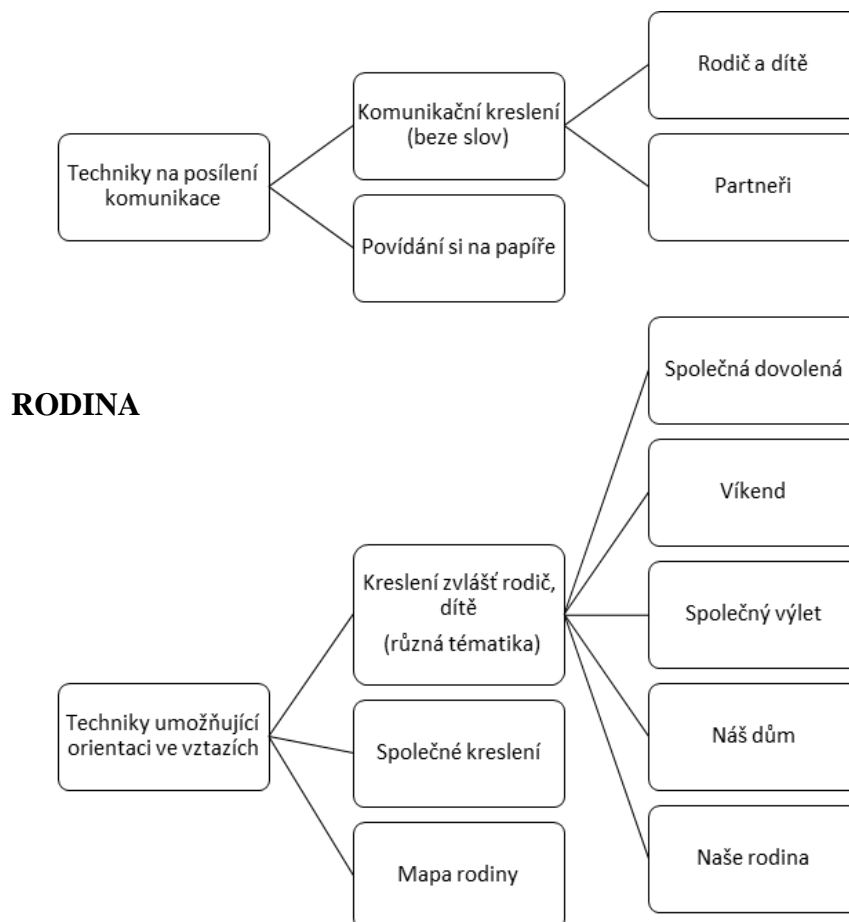
Techniky na posílení komunikace a komunikativní techniky

Tato technika je velmi vhodná, když je komunikace problémová. Je možné si díky ní rozklíčovat problém nebo role ve vztahu. Velmi účinná je například technika prohazování vztahů a pozic, submisivní člověk za dominantního atd., díky tomu se podpoří vzájemné vciťování se. Tato technika také napomáhá vzájemné kooperaci.

Jednou z používaných technik je například společná komunikační kresba ve dvojicích nebo ve skupině (Elichová 2017). Výtvarné techniky jsou ze své podstaty neverbálního charakteru, díky čemuž se prostřednictvím nich mohou vyjadřovat složité myšlenky, pocity a problémy, které jsou jinak slovně složitě popsatelné. Arteterapie je proto také vhodná pro osoby s problémy s verbálním vyjadřováním, a to ať z mentálního nebo fyzického omezení (Cambellová 1998).

Techniky rozechřívací a techniky na zdynamizování skupiny

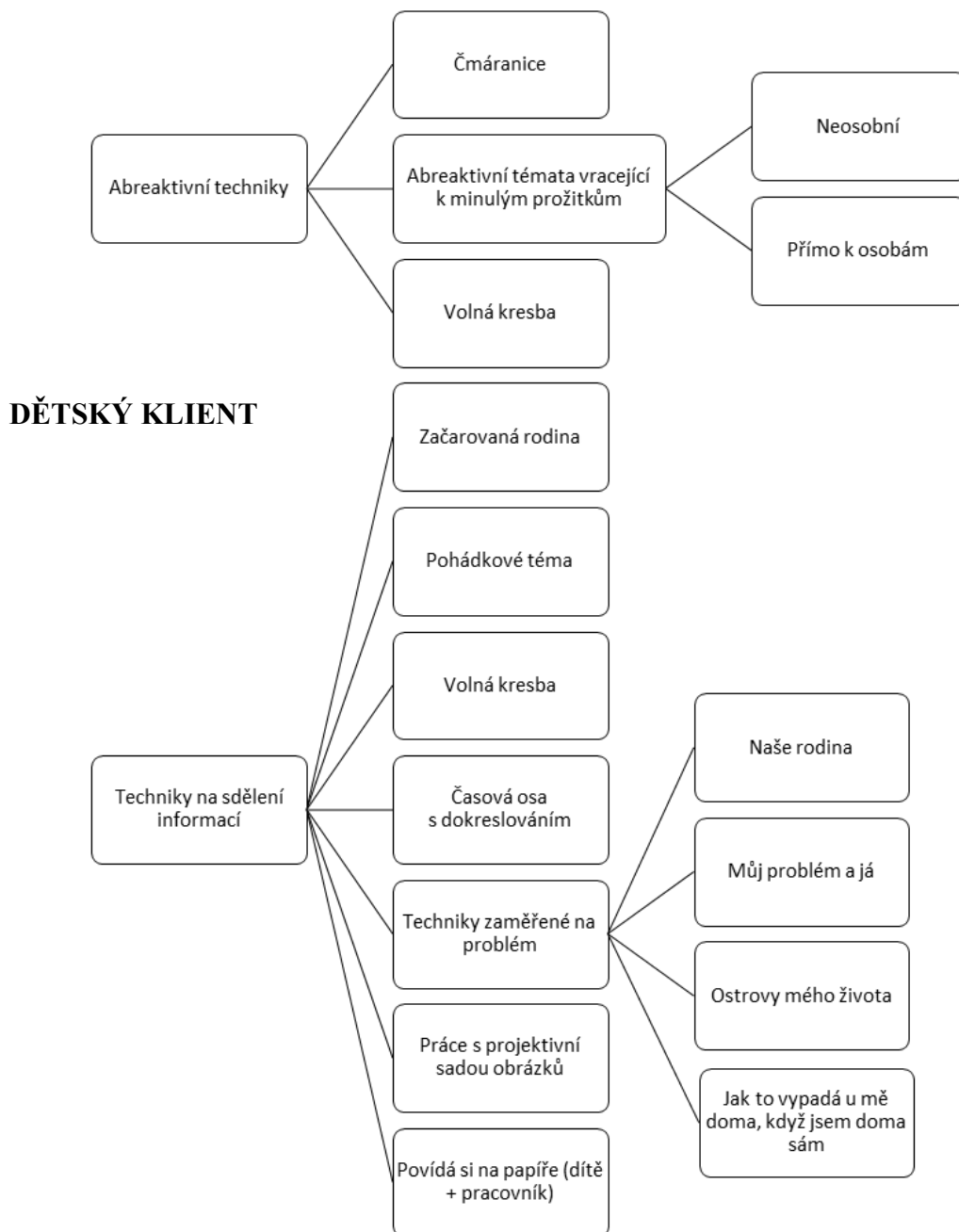
Tyto techniky mohou být podobné jako techniky používané k seznamování skupiny. V tomto případě také velmi záleží na načasování a citu sociálního pracovníka pro výběr techniky. Cílem této výtvarné techniky je rozpočívání celé skupiny a tím nastartování před vlastní sociální prací. Pro arteterapii ve skupině je vhodné techniky, kdy všichni pracují na společné práci ať už v podobě skládání z papíru, společnou malbu či kresbu (Elichová 2017). Arteterapie ve skupině je užitečným prostředkem k navození tvořivé atmosféry a podpory její všestranného rozvoje (Cambellová 1998).

Obrázek 2 Arteterapeutické techniky vhodné pro rodiny, zdroj: Elichová 2017, s. 164

Techniky umožňující orientaci ve vztazích

Arteterapeutické techniky jsou vhodné při zobrazení vztahů, velice dobře se zobrazují rodinné vztahy. Tyto techniky jsou vhodné jako doplněk rozhovoru a to například, když není komunikace zcela otevřená nebo pravdivá. Užívanou technikou bývá již zmiňovaná začarovaná rodina (Elichová 2017). Díky složitosti partnerských nebo rodinných vztahů je arteterapie velmi vhodným pomocníkem při odkrývání a mapování vzájemných vztahů a skrytých interakcí (Šicková-Fabrice 2002).

Obrázek 3 Arteterapeutické techniky aplikované u dětského klienta, zdroj Elichová 2017: 165

Techniky na sdělení informací

Při této arteterapeutické technice je důležité být dostatečně otevřeným, nezaujatým a nepředpojatým. Při využití vhodných otázek, které jsou dostatečně otevřené a nemanipulující, je to velmi efektivní způsob získání informací o člověku. Ke sdělení informací jsou vhodné například výtvarné techniky v podobě kreslení životní cesty, časová osa člověka, začarovaná rodina, společná dovolená nebo společný výlet. (Elichová 2017). Výtvarná produkce (artefakt) je metaforickým zobrazením daného tématu a díky němu je možné se dostat k informacím (Lhotová 2010).

Techniky vhodné pro sociální práci s jednotlivými cílovými skupinami

Osobitost každé lidské bytosti vede k nutnosti individuálnímu výběru vhodné arteterapeutické techniky (Lhotová 2010).

JEDNOTLIVEC

Obrázek 4 Arteterapeutické techniky aplikované u jednotlivce, zdroj: Elichová 2017, s. 166

Sociální práce je stejně jako arteterapie je specifická svým přesahem do jiných oborů a proto klade velké nároky na profesní a osobnostní vybavenost daného pracovníka (Šicková-Fabrici 2002). Výběr arteterapeutických technik při sociální práci

pro jednotlivé cílové skupiny je proto závislý hlavně na citu a zkušenostech sociálního pracovníka. Tyto techniky mohou bezesporu poskytnout člověku neverbální formu vyjadřování, jiný pohled na problém nebo možnost inscenace modelových situací (Elichová 2017).

2 Využití arteterapie v sociální práci

2.1 Cíl výzkumného šetření

Zajímá mne, jaké konkrétní arteterapeutické techniky sociální pracovníci ve vybraných organizacích poskytující sociální služby při své práci využívají. A to při sociální práci s různými cílovými a věkovými skupinami lidí a v rámci různých typů sociálních služeb. Také se chci zabývat osobním pohledem sociálních pracovníků na konkrétní praktické využití arteterapie, zda jí vnímají jako přínos pro sociální práci a v čem konkrétně. Výzkum je cíleně proveden mezi sociálními pracovníky, nikoliv arteterapeuty.

2.2 Metodika výzkumu

V této kapitole popisuji použitou metodiku, tedy metody, soubor, sběr dat a vyhodnocení, které jsem při svém výzkumu použila.

2.2.1 Popis metody

Jako prostředek pro zjištění cíle mé práce a zodpovězení položených výzkumných otázek je použita technika kvalitativního výzkumu. Na základě tématu a cíle práce jsem formulovala otázky výzkumu, které mohou být v průběhu výzkumu upřesněny nebo doplněny (Hendl 2005). Výzkum je realizován formou dotazování, konkrétně v podobě polostrukturovaného rozhovoru s otevřenými a uzavřenými otázkami.

2.2.2 Dotazník výzkumu

V rámci přípravy na dotazování byl realizován předvýzkum, tedy, že dané otázky jsem položila kolegyni pracující v sociálních službách. Účelem bylo zjistit srozumitelnost, jednoznačnost otázek a jejich vhodné řazení. Na základě předvýzkumu jsem doplnila a upravila pořadí a formulaci otázek.

Otázka č. 1:

Co si představujete pod pojmem arteterapie?

Otázka č. 2:

Využíváte arteterapeutické techniky jako prostředek při vaší sociální práci?

Otázka č. 3:

Jaké konkrétní arteterapeutické techniky využíváte/by jste rádi využívali?

Otázka č. 4:

Jaký prostor pro arteterapii při práci máte/by jste chtěli mít?

Otázka č. 5

Vnímáte využití arteterapie jako užitečný prostředek sociální práce?

Otázka č. 6

Co si myslíte, že arteterapie přináší do sociální práce?

2.2.3 Výběr respondentů

Dotazování výzkumné části bude prováděno se sociálními pracovníky, nikoli arteterapeuty. Zajímá mě pohled lidí praktikujících sociální práci, v kontextu jejich zkušeností a znalostí, na využití arteterapeutických postupů. Sociálním pracovníkem je dle platné definice zákona o sociálních službách člověk, který dosáhl vyššího odborného nebo vysokoškolského vzdělání v oborech zaměřených na sociální práci a sociální pedagogiku, sociální pedagogiku, sociální a humanitární práci, sociální práci, sociálně právní činnost, charitní a sociální činnost (108/2006 Sb. Zákon o sociálních službách 2006). Jsou dotazováni pouze sociální pracovníci, nikoliv pracovníci v sociálních službách, jejíž kvalifikací je pouze absolvování rekvalifikačního kurzu.

Organizace budou vybrány s důrazem na různorodost v rámci cílových skupin a druhů poskytovaných sociálních služeb. Při volbě organizací vybíraných k oslovení nebude kritériem výběru, zda a do jaké míry arteterapii v současné době aktivně využívají. Ke spolupráci budou osloveny sociální pracovníci z organizací z oblasti Benešovska. Kontakty na tyto organizace budu čerpat z Registru poskytovatelů sociálních služeb při zadání Středočeský kraj - okres Benešov.

2.2.4 Sběr dat

Na základě telefonického nebo mailového kontaktu provedu oslovení sociálních pracovníků z osmi organizací s žádostí o spolupráci při dotazování pomocí kvalitativního rozhovoru.

2.2.5 Vyhodnocení

Na základě pořízených záznamů při rozhovorech se sociálními pracovníky provedu vlastní hodnocení formou diskuze. Svoji pozornost, při vyhodnocování, budu soustředit na odlišné či společné rysy odpovědí v návaznosti na vybranou cílovou skupinu a poskytované službu.

2.3 Výsledky

Výsledky odpovídají na dva základní myšlenkové okruhy, do kterých se dají pomyslně rozdělit otázky výzkumu. První okruh otázek se týká stávající využívanost výtvarných a arteterapeutických technik ve vybraných zařízeních poskytujících různé druhy sociálních služeb lidem z různých cílových skupin na Benešovsku. Tyto otázky se týkají stávajícího stavu užívání výtvarných technik a arteterapie v daných organizacích. Druhý okruh otázek se zabývá využitelností arteterapie a jejích technik při sociální práci. Tyto otázky jsou pohledem sociálního pracovníka, který v kontextu své práce zamýšlí nad možnostmi arteterapie, které by mohla přinést.

2.3.1 Výběr respondentů pro sběr dat

Byli osloveni sociální pracovníci z osmi organizací, spolupráce byla přislíbena čtyřmi z nich. V práci nejsou uváděna jména daných sociálních pracovníků, se kterými byly rozhovory realizovány. Na dotazování spolupracovali sociální pracovníci (dále jen „SP“) z následujících organizací:

Tabulka 1 Respondent SP 1 Zdroj: Registr poskytovatelů sociálních služeb 2018

Název poskytovatele:	VILLA VALLILA, Z. Ú.
Poskytované sociální služby:	<ul style="list-style-type: none">• chráněné bydlení• odlehčovací službu

	<ul style="list-style-type: none"> • sociálně terapeutická dílna
Formy poskytování sociálních služeb:	<ul style="list-style-type: none"> • pobytové
Cílová skupina klientů:	<ul style="list-style-type: none"> • osoby s kombinovaným postižením • osoby s mentálním postižením • osoby se zdravotním postižením
Věková kategorie klientů:	<ul style="list-style-type: none"> • dorost (16 – 18 let) • mladí dospělí (19 – 26 let) • dospělí (27 – 64 let)

Tabulka 2 Respondent SP 2 Zdroj: Registr poskytovatelů sociálních služeb 2018

Název poskytovatele:	NZDM SIBIŘ (YMCA PRAHA)
Poskytované sociální služby:	<ul style="list-style-type: none"> • nízkoprahové zařízení pro děti a mládež
Formy poskytování sociálních služeb:	<ul style="list-style-type: none"> • ambulantní
Cílová skupina klientů:	<ul style="list-style-type: none"> • děti a mládež ve věku od 6 do 26 let ohrožené společensky nežádoucími jevy
Věková kategorie klientů:	<ul style="list-style-type: none"> • od 6 do 18 let

Tabulka 3 Respondent SP 3 Zdroj: Registr poskytovatelů sociálních služeb 2018

Název poskytovatele:	DOMOV SENIORŮ A DOMOV SE ZVLÁŠTNÍM REŽIMEM VOJKOV, POSKYTOVATEL SOCIÁLNÍCH SLUŽEB
Poskytované sociální služby:	<ul style="list-style-type: none"> • domov pro seniory • domov se zvláštním režimem
Formy poskytování sociálních služeb:	<ul style="list-style-type: none"> • pobytové

Cílová skupina klientů:	<ul style="list-style-type: none"> senioři
Věková kategorie klientů:	<ul style="list-style-type: none"> od 60 ti let věku

Tabulka 4 Respondent SP 4 Zdroj: Registr poskytovatelů sociálních služeb 2018

Název poskytovatele:	INTEGROVANÉ CENTRUM SOCIÁLNÍCH SLUŽEB ODLOCHOVICE
Poskytované sociální služby:	<ul style="list-style-type: none"> domov pro osoby se zdravotním postižením chráněné bydlení
Formy poskytování sociálních služeb:	<ul style="list-style-type: none"> pobytové
Cílová skupina klientů:	<ul style="list-style-type: none"> osoby s kombinovaným postižením, osoby s mentálním postižením, osoby se zdravotním postižením
Věková kategorie klientů:	<ul style="list-style-type: none"> od 1 roku věku, horní věková hranice bez omezení

Rozhovory proběhly v průběhu února 2018 a byly realizovány v místě působení daného sociálního pracovníka, tedy v jeho organizaci. Z každého rozhovoru byl vždy pořízen, za souhlasu daného pracovníka, audio záznam.

2.3.2 Využívanost arteterapie

Tento myšlenkový okruh odpovídá na výsledky otázek na využívanost výtvarných technik a arteterapie v organizacích poskytující sociální služby pro různé cílové a věkové skupiny na Benešovsku.

Využíváte výtvarné techniky jako prostředek při vaší sociální práci?

Ve všech čtyřech organizacích jsou výtvarné techniky při sociální práci využívány. A to u všech výše zmiňovaných cílových skupin lidí, kterými jsou děti, osoby s kombinovaným postižením, osoby s mentálním postižením, osoby se zdravotním postižením, senioři a při všech druzích nabízených sociálních služeb, kterými jsou

nízkoprahové zařízení pro děti a mládež, chráněné bydlení, odlehčovací službu a sociálně terapeutická dílna, domov pro osoby se zdravotním postižením, domov pro seniory a domov se zvláštním režimem, které jsou poskytované ať už ve formě pobytové nebo ambulantní.

Jaké konkrétní arteterapeutické techniky využíváte/by jste rádi využívali?

Všichni sociální pracovníci se shodli na tom, že výběr technik je závislý na schopnostech a možnostech lidí dané cílové skupiny. Dále je také nutné přihlídnout k individuálním možnostem a dovednostem daného konkrétního člověka. Sp 1 se zmiňuje, že při výběru rukodělných činností myslí na to, aby byli dané činnosti schopni, aby to nebyla z velké části práce asistenta, ale opravdu daného člověka. SP 3 říká, že je kladem důraz hlavně na vlastní výtvarný proces, nikoliv na výsledné dílo. S tím souvisí také nehodnotící, nepředpojatá a přátelská atmosféra, která je nutná k tvůrčímu procesu navodit.

Výtvarné techniky, které uváděli sociální pracovníci, že jsou v jejich organizaci užívané při práci s dětmi: kreslení na volné téma, malba, čmáranice, koláže, mandaly, dokreslování obrázků, tematické tvoření inspirované čtvero ročním obdobími, tvorba z přírodnin, modelování, sádrové sochy, kolektivní práce na výtvarných projektech. Při sociální práci užívají ve stejné míře abreaktivní techniky i techniky na sdělení informací, dále také techniky pro navazování kontaktu.

Výtvarné techniky, které uváděli sociální pracovníci, že jsou v jejich organizaci užívané při práci s mentálně a fyzicky znevýhodněnými: koláž, tisk, čmáranice, volná kresba (pastelky, uhel, voskovky, tempery, akvarelové barvy), malování na textil, keramická tvorba, práce s ovčím rounem, výroba ručního papíru, práce s látkou, práce s korálky. Při sociální práci s mentálně a fyzicky znevýhodněnými užívají ve velké míře užívané techniky na sdělení informací, abreaktivní techniky již v menší míře.

Výtvarné techniky, které uváděli sociální pracovníci, že jsou v jejich organizaci užívané při práci se seniory: různorodé výtvarné tvoření inspirované čtvero ročními obdobími, volná kresba (pastelky), malba (tempery, akvarelové barvy), tisk, modelování, vyšívání, pletení. Při sociální práci s lidmi v seniorském věku užívají primárně abreaktivní techniky.

Jaký prostor pro arteterapii při práci máte/by jste chtěli mít?

Většina (3 ze 4) dotazovaných pracovníků se shodli v tom, že vnímají prostor pro arteterapii v jejich práci jako dostatečný. SP 1 by uvítala více arteterapie, ale bohužel vnímá omezení vlivem personální nedostatečnosti. Individuální přístup a vedení vnímá jako důležitou při arteterapeutickém procesu s „její“ cílovou skupinou, tedy lidmi s mentálním a fyzickým znevýhodněním. SP 2 zmiňuje, že metody a postupy, které sociální pracovník, pro svou práci využívá, vycházejí z velké části z jeho osobnostního nastavení a díky tomuto přístupu je ve svém jednání autentický. V případě, že je člověk kreativně a výtvarně nadaný, bude vnímat důležitost arteterapie daleko více, než někdo, kdo je orientován zcela jiným směrem. Proto si podle něj pracovník najde na využití arteterapie ve své sociální práci místo. SP 4 říká, že v jejich organizaci je v denním harmonogramu na arteterapeutické techniky místo, lidé dochází do dílen, kde si mohou vybrat z nabídky činností, od manuálně rutinních činností až po možnost kreativního využití, docházení do těchto dílen je na dobrovolné bázi. SP 3 si myslím, že nabídka arteterapeutických technik pro seniory je sice dostatečná, ale je bohužel málo využívána. Lidé v seniorském věku v domově pro seniory, kde v současné působí, dávají přednost pasivní konzumaci před aktivním zapojením se do činnosti, a tu ať výtvarného nebo jiného charakteru. Omezení vnímá také v mentálních a motorických dovednostech lidí v seniorském věku. Uvádí, že dříve pracovala s dětmi a myslí si, že výtvarné techniky jako prostředek sociální práce jsou vhodnou právě pro ně.

2.3.3 Využitelnost arteterapie

Tento myšlenkový okruh odpovídá na výsledky otázek na využitelnost výtvarných technik a arteterapie v organizacích poskytující sociální služby pro různé cílové a věkové skupiny na Benešovsku.

Co si představujete pod pojmem arteterapie?

Pod pojmem arteterapie si sociální pracovníci představují mnohé. Nejasnosti jsou hlavně v povědomí o vlastní šíři a možnostech užití arteterapie. Všichni se ale shodují, že je to užití výtvarných technik k terapeutickým účelům. SP 2 se zmiňuje o důležitosti užití výtvarných technik pouze jako prostředek sociální práce bez následné další analýzy a interpretace, na které je třeba arteterapeutické vzdělání. K tomuto došel bohužel po vlastní negativní zkušenosti s mylným a zavádějícím závěrem nad

výtvarným projevem jednoho uživatele. Dále se zamýšlel, na tím, zda to, co užívají, již arteterapií je, či nikoliv. Ale všeobecně se bojí jakékoliv činnosti nebo techniky nazývat odborně terapií, aby nebyl nařčen z nesprávného nebo neodborného užití, díky tomu cítí svázán předpisy a zákony, kde je přesně všechno vydefinováno a specifikováno, což u sociální práce úplně nejde, a tato snaha jí velmi škodí. Slavíková (2018) si myslí, že arteterapie je užití výtvarných technik k léčebným účelům. SP 3 se zamýšlí, zda „pouhé“ využití výtvarných technik bez návazné analýzy je také arteterapií. SP 1 si myslí, že arteterapie je užití výtvarného umění a jeho léčebného efektu.

Vnímáte využití arteterapie jako užitečný prostředek sociální práce?

Na tuto otázku mi všichni tazání sociální pracovníci zodpověděli shodně, že arteterapii určitě vnímají jako užitečný prostředek sociální práce. Zamýšleli se dále nad větší či menší vhodností pro lidi z „jejich“ cílové a věkové skupiny, se kterou aktuálně v organizaci pracují. Jako užitečnou arteterapii pro sociální práci pracovníci hodnotili při práci s dětmi, lidmi s mentálním a fyzickým znevýhodněním. Jako problémové vnímá SP 3 využití arteterapie u seniorů. Argumentuje problémovou motivací a špatnou motorikou, která se projevuje i při jiných aktivitách. Zamýšlí se také nad generační propastí, kde v životě lidí, kteří jsou v současnosti v seniorském věku, neměl výtvarný projev žádné místo. A myslí si, že u generace následující, kde výtvarný projev a celkově všechny volnočasové aktivity nejsou již tak okrajové, najde arteterapie daleko širší využití. Horák je toho názoru, že arteterapie je pro sociální práci užitečná a to i díky tomu, že sociální práce je svou podstatou multidisciplinární hraniční disciplínou, která je tímto předurčena ke spolupráci s dalšími obory a jejich metodami (Slavíková 2018). Dále si myslí, že arteterapie určitě užitečná při sociální práci je a její význam a užití se zvyšuje a doufá, že nadále bude. SP 1 je toho názoru, že arteterapie může sociální práci poskytnout další dimenzi a nové postupy a možnosti, které je mohou obohatit a zkvalitnit.

Co si myslíte, že arteterapie přináší do sociální práce?

SP 3 si myslí arteterapie přináší změnu a jiný vítaný pohled člověka na sebe a okolí, zároveň také relaxaci a určitý prostředek k poznání a ventilaci vlastních emocí a tím dochází k sebepoznávacímu procesu. SP 2 říká, že arteterapie je pomocníkem a doplňkem sociální práce, je prostředkem uvědomění, uvolnění, vyjádření,

komunikačním prostředkem, dále také prostředek rozvoje, reflexe a sebereflexe. Vnímá projev pomocí výtvarných technik jako další formu neverbální komunikace, která může odrýt daleko víc než ta verbální a vědomá. Jako důležité vnímá pozorovat, co daná arteterapeutická technika s člověkem „dělá“ a zda nespustila nějaké vnitřní emocionální pochody nebo neprobudila hluboko ukryté problémy a rány. Při tom zmiňuje důležitost znalosti krizové metod a postupů krizové intervence pro práci sociálního pracovníka. SP 1 vnímá arteterapii jako dobrý prostředek uvolňování stresu a relaxace. Arteterapie je dle ní také dobrý prostředek, kde může být člověk sám se s sebou a v sobě. Také si myslí, že arteterapie je vhodná k dlouhodobé spolupráci, kde je možno pozorovat pokroky a změny v čase. Arteterapii považuje proto také za dobrý prostředek vývoje a osobnostního růstu. SP 4 si myslí, že arteterapie je vhodnou technikou při sociální práci individuální i skupinovou napříč cílovými skupinami i věkovými hranicemi.

3 Diskuze

V této kapitole se zamýšlím nad tím, čím arteterapie a její metody pro sociální práce mohou být a jsou na základě výsledků mého průzkumu.

3.1 Arteterapie jako pomocník sociální práce

Sociální práce ze své podstaty a založení multidisciplinárním oborem, postupy a metody si vypůjčuje z dalších oborů, jako jsou psychologie, sociologie, pedagogika a další. (Matoušek 2013). Tyto obory a jejich techniky možnosti sociální práce rozšiřují a pomáhají v rámci individuálního přístupu najít nejvhodnější řešení problémové životní situace daného člověka. Může jedním z těchto oborů být i arteterapie?

Cíle sociální práce a arteterapie jsou totožné, což nahrává myšlence, že by mohly výtvarné techniky být sociální práci nápomocné. Společná východiska jsou pro spolupráci dvou oborů zcela stěžejní. Ale není to jedinou podmínka toho, aby arteterapie mohla být považována za efektivního a užitečného pomocníka sociální práce. Důležité je také to, co může sociální práci nabídnout, v čem jí pomoci (Lhotová 2010).

Komunikace je stěžejním momentem sociální práce. Prostřednictvím komunikace se dovídáme o tom, že nějaký sociální problém je, komunikujeme o něm, problém v komunikaci může být sociálním problémem. Komunikace je základem vztahů, které jsou základem sociálního fungování, a jeho bezproblémové fungování je cílem sociální práce (Navrátil 2001). A právě arteterapie a její metody mohou být skvělým komunikačním prostředkem, kanálem a tím také mostem. Je vhodnou komunikační metodou mezi sociálním pracovníkem a člověkem, mezi členy skupiny či rodiny a v neposlední řadě člověku k sobě samému. Díky tomu, že je to forma neverbální komunikace, která zcela odlišná od našeho běžného způsobu verbální komunikace, nabízí zcela novou dimenzi projevu, který může samotné aktéry zaskočit a překvapit. (Lhotová 2010). Dotazovaní sociální pracovníci se shodli na tom, že arteterapie může být vhodným komunikačním doplňkem pro všechny cílové skupiny lidí.

Další předností arteterapeutických postupů je v tom, že je jednoduchou a srozumitelnou technikou, která je přizpůsobitelná pro lidi různých cílových skupin (Elichová 2017). Jednoduchost výtvarných technik a možnosti přizpůsobení danému klientovi velmi vítala sociální pracovníci pracující s lidmi s fyzickým a mentálním znevýhodněním. Výtvarný projev je přirozený pro každou lidskou bytost. Nemusí jít o vytváření složitých uměleckých děl, abych se považoval za umělce nebo člověka umělecky tvořícího. Přirozené umělecké lidské nastavení je velice dobře patrné u dětí, které se spontánní uměleckou tvorbou vyjadřují velice hojně a rádi (Cognet 2013). Potvrdil mi to mimo jiné i sociální pracovník pracující s dětmi v nízkoprahovém zařízení označil arteterapeutické techniky za velmi oblíbené děti, které jejich organizaci navštěvují. S přibývajícím věkem a společenským působením libost k výtvarnému projevu bohužel klesá. Bohužel se lidem začíná spojovat výtvarný projev s nutností řeckně uměleckého talentu nebo nadání, což je mylné, žádné dítě nenapadne polemizovat o tom, zda má výtvarný talent. Právě ta radost, kterou proces výtvarného projevu u dětí provází, je jede z mnoha benefitů, který může arteterapie přinést při práci s lidmi všech věkových a cílových skupin. Samozřejmě po překonání naučených vzorců, které užití arteterapie u dospělých často brání (Cambellová 1998). Myslím si, že by arteterapie mohla být užitečná i pro sociální práci se seniory. Sociální pracovníce, se kterou jsem mluvila v domově pro seniory, byla toho názoru, že jsou užitečnější a oblíbenější aktivity, jako trénink motoriky, trénink paměti nebo muzikoterapie. Myslím, že i tyto aktivity by byly možné propojit a obohatit s arteterapií.

Vše záleží také na osobnostním nastavení sociálního pracovníka. Volba metod do určité míry vychází z jeho individuálního nastavení, záleží na životních zkušenostech, zálibách a životních preferencích a hodnotových. Pouze pokud bude užívat arteterapie ze svého přesvědčení a na základě své sebezkušenosti, bude to mít opravdu smysl. Spolu s tímto výtvarným nastavením půjde také cit pro míru a formu užívaných výtvarných technik (Elichová 2017). V případě, že sociální pracovník bude vnímat arteterapii jako užitečný prostředek sociální práce, bude jí věnovat pozornost a tím pádem také místo, pochopitelně v mezích a možnostech daných zaměstnavatelem. Díky této osobní zainteresovanosti může být potom sociální pracovník při užití arteterapie při sociální práci autentický a tím pádem také efektivnější a jeho práce účinnější. Důležitost sebezkušenosti při využití arteterapeutických technik zmiňovali dva z dotazovaných sociálních pracovníků.

3.2 Využívané a nevyužívané arteterapeutické techniky

Mezi často využívané arteterapeutické techniky patřila dle dotazovaných sociálních pracovníků tvorba s papírem. Další užívané techniky jsou volná kresba a malba v různých podobách a různými technikami (pastelky, uhel, voskovky, temperové barvy, akvarelové barvy). Mezi oblíbené techniky patří inspirace čtvero ročními obdobími. Mezi méně využívané techniky patřila abstraktní tvorba.

Při práci sociální práci s jednotlivcem dětským klientem dotazovaní sociální pracovníci užívají abreaktivní techniky ve stejné míře jako techniky na sdělení informací. Při práci se skupinou dětských klientů byly používány techniky rozehřívací, techniky k posílení komunikace a abreaktivní techniky.

Při sociální práci s jednotlivcem mentálně či fyzicky znevýhodněním člověkem dotazovací sociální pracovníci užívají ve větší míře techniky na sdělení informací než techniky abreaktivní. Při práci se skupinou mentálně či fyzicky znevýhodněných lidí převládali techniky abreaktivní techniky.

Při sociální práci s jednotlivcem seniorem dotazovaní sociální pracovníky užívají abreaktivní techniky. Skupinová práce za užití arteterapeutických metod nebyla realizována.

3.3 Přínosy využívání arteterapie

Sociální práce je ze své podstaty mezioborovou disciplínou, tedy, že si ráda vypůjčuje myšlenky, metody a techniky z jiných oborů (Matoušek 2013). Jedním z těchto oborů může být i arteterapie. Jako jednoznačně přínosnou pro sociální práci jí vnímali všichni dotazovaní sociální pracovníci napříč různými druhy organizací poskytující sociální služby lidem různých cílových a věkových skupin. Tímto dochází k obohacování a rozšiřování možností a metod, které může sociální práci při svém působení použít. Sociální práce je vědou a praktickou činností, která vznikla kvůli člověku a pro člověka. Její metody a postupy vychází z potřeb a problémů, které člověk řeší. Šíře těchto problémů je veliká, protože vychází z individuality a neopakovatelnosti každé lidské bytosti (Navrátil 2001). Důraz na individuální přístup vnímali všichni dotazovaní sociální pracovníci. Tyto pomocné techniky vypůjčené z ostatních oborů a disciplín,

třeba právě z arteterapie, mohou pomoci při volbě individuálního postupu při řešení dané sociální intervence u každého jednotlivého člověka (Matoušek 2013).

Arteterapie může být také při sociální práci jiným úhlem pohledu. Jiným úhlem pohledu sociálního pracovníka na člověka a jeho daný sociální problém, ale také jiným pohledem člověka samotného na sebe samého. Tato schopnost arteterapie se jinak podívat je dán především jinou formou vyjádření. Běžně jsme zvyklí se vyjadřovat a komunikovat prostřednictvím verbálního projevu, tedy slov. Použití výtvarných technik nám dává možnost se vyjadřovat prostřednictvím dané činnosti, daného artefaktu, který člověk vytváří. Právě díky této odlišnosti ve formě a podobě vyjádření a komunikace, která není pro člověka každodenní, je možné právě tento jiný pohled. Díky tomu je možné poodhalit skryté hlubší vrstvy mysli, další nový smysl nebo i nové téma, které mohou pomoci při řešení daného problému (Lhotová 2010). O této další dimenzi a jiném úhlu pohledu se zmiňovali také dotazovaní sociální pracovníci a vnímali to jako užitečný aspekt pomáhající sociální práci.

Arteterapeutické techniky jsou vhodným komunikačním prostředkem, což mi také potvrdili sociální pracovníci a díky tomu mohou být vhodnou metodou pro lidi, kteří mají právě s verbálním projevem problém, a to ať z důvodu fyzického nebo psychického znevýhodnění. Komunikačním prostředkem může být arteterapie i pro ty lidi, kteří žádnou verbální komunikační bariéru nemají. Může být je doplněním a rozšířením stávajících komunikačních kanálů a metod (Lhotová 2010).

Techniky arteterapie mohou být a jsou používány také jako relaxační a uvolňující (Elichová 2017). Sociální pracovníci popisují, že tomu tak je nejen u lidí, se kterými pracují, ale i u nich samých. Díky jednoduchosti výtvarných technik je možné jimi probouzet dětskou radost, tvořivost a bezprostřednost a kreativitu, kterou jsme ve velké míře bohužel díky společenskému tlaku opustili. Po překonání těchto naučených bariér je díky tomu arteterapie vhodnou relaxační technikou všech cílových a věkových skupin (Cambellová 1998).

Arteterapie je také vhodným prostředkem k vyjádření emocí (Lhotová 2010). Sociální pracovníci si myslí, že prostřednictvím výtvarného projevu může člověk velmi dobře neverbálně projevovat své vnitřní emoční pnutí a tím ho velmi efektně ventilovat. Toto projevení a v případě potřeby i ventilování je velmi dobrým prostředkem

sebepoznání a sebeobjevování, které pomáhá k dalšímu osobnostnímu a duševnímu růstu a rozvoji (Šicková-Fabrici 2002).

Dotazovaní sociální pracovníci se shodli na tom, že předností arteterapie je její vhodnost pro užití při sociální práci nejen v celé šíři všech věkových a cílových skupin, ale také pro individuální i kolektivní práci. Vždy záleží na volbě metod a vhodných výtvarných technik (Lhotová 2010).

4 Závěr

Sociální práce jako mezioborová hraniční disciplína sahá kvůli potřebě svého širokého individuálně orientovaného přístupu k metodám a postupům do jiných oborů a disciplín. Při snaze o kvalitní sociální intervenci je toto prolínání a kooperování nezbytné. Může být jednou z těchto vhodných technik právě arteterapie? Prvním z vhodných předpokladů, aby to tak bylo, je to, že arteterapie a sociální práce mají totožné některé své vytčené cíle. Tyto vztyčné body obou oborů jsou určitě dobrým základem, aby se podporovali a šli stejným směrem. Ale pouhé společné nasměrování nestačí. Může být arteterapie pro sociální práci opravdu užitečná? Projev prostřednictvím výtvarného projevu je novým komunikačním kanálem, novým jazykem, který může člověk používat pro nahlédnutí do hlubších vrstev vlastní osobnosti a k řešení hluboko uloženého jádra problému. Výtvarný projev je také prostředkem k vývoji osobnosti, a není tomu tak zdaleka jen u dětí. Rozvoj kreativity a spontánnosti je důležitý pro všechny obory lidské činnosti. Arteterapeutické metody jsou také vhodné k relaxaci, emočnímu sebezkoumání a podporou zdravého sebevědomí.

Když jsem se ptala sociálních pracovníků ve vybraných organizacích poskytujících sociální služby na Benešovku na využívanost arteterapie při jejich sociální práci, všichni se shodli na tom, že arteterapii využívají a v jejím využití vidí smysl. Viděli velký potenciál v její využitelnosti, který ovšem ne vždy byl naplněn. Z části díky personální nedostatečnosti, z části kvůli nedůvěře ve vhodnost arteterapie pro danou cílovou skupinu lidí, se kterými pracovali. Všichni kladli velký důraz na výběr správných arteterapeutických metod a postupů vhodných pro danou cílovou a věkovou skupinu lidí s přihlédnutím k individualitě každého jednoho člověka.

Arteterapie může být vhodným pomocníkem při sociální práci. Skládačka metod a postupů při sociální práci se neodvíjí pouze z osobitosti každého člověka, kterému je sociální služba poskytována, ale také z individuality každého daného sociálního pracovníka. Pouze v případě, že za užitím arteterapie v sociální práci bude sebezkušenostní zkoumání a vlastní nadšení pro kreativní výtvarný projev, může být sociální pracovník v užitím výtvarných technik při své práci autentický a tím pádem také efektivní a účinný. Stejně jako není arteterapie vhodným pomocníkem a metodou pro každého člověka, kterému je pomáháno, není vhodná ani pro každého

pomáhajícího. Je to o volbě a je důležité vědět, že tu arteterapie je, a že je jednou z těch možných pomocných metod pro sociální práci.

Cíl práce byl naplněn, neboť možnost využitelnosti při sociální práci byla potvrzena na teoretické úrovni, ale i při výzkumu mezi sociálními pracovníky. Dále jsem si ověřila důležitost individuálního přístupu při výběru různých arteterapeutických technik pro různé cílové a věkové skupiny lidí. Ve všech zařízeních poskytujících sociální služby na Benešovku, ve kterých jsem prováděla výzkum, je arteterapie využívána.

Seznam použitých zdrojů

- CAMPBELL, Jean. *Techniky arteterapie ve výchově, sociální práci a klinické praxi: [skupinové výtvarně-terapeutické činnosti pro děti i dospělé]*. Praha: Portál, 1998. ISBN 80-7178-204-1.
- COGNET, Georges. *Dětská kresba jako diagnostický nástroj*. Praha: Portál, 2013. ISBN 978-80-262-0499-2
- CEJPKOVÁ, Dana. *Využitelnost arteterapeutických technik v sociální práci*. Č. Bud., 2012. diplomová práce (Mgr.). JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH. Teologická fakulta.
- ELICHOVÁ, Markéta, *Sociální práce*. Praha: Grada, 2017, ISBN 978-80-271-0080-4
- HENDL, J. *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-485-4.
- JEBAVÁ, J. *Úvod do arteterapie*. Praha: Unitisk, s.r.o, 1997. ISBN 80-7184-394-6.
- KVĚTENSKÁ, D. *Úvod do sociální práce pro pomáhající profese*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2007. ISBN 978-80-7041-860-4.
- LHOTOVÁ, M. *Proměny výtvarné tvorby v arteterapie*. České Budějovice: Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, 2010. ISBN 978-80-7394-209-0.
- LHOTOVÁ, Marie. *Proměny výtvarné tvorby v arteterapii*. České Budějovice: Jihočeská univerzita, 2010. ISBN 978-80-7394-209-0.
- MATOUŠEK, O. *Metody a řízení sociální práce*. Praha: Portál, 2003. ISBN 80-7178-548-2.
- MATOUŠEK, O. *Sociální práce v praxi*. Praha: Portál, 2005. ISBN 80-7367-002-X.
- MATOUŠEK, Oldřich, KŘIŠŤAN, Alois, ed. *Encyklopedie sociální práce*. Praha: Portál, 2013. ISBN 978-80-262-0366-7.
- MATOUŠEK, Oldřich. *Základy sociální práce*. Praha: Portál, 2001. ISBN 80-7178-473-7.

NAVRÁTIL, P. *Teorie a metody sociální práce*. Brno: Marek Zeman, 2001. ISBN. 80-903070-0-0.

SLAVÍK, Jan. *Umění zážitku, zážitek umění: teorie a praxe artefietiky*. V Praze: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, 2001. ISBN 80-7290-066-8.

ŠICKOVÁ-FABRICI, J. *Základy arteterapie*. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-408-3.

ÚLEHLA, Ivan. *Umění pomáhat: učebnice metod sociální praxe*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1999. Studijní texty (Sociologické nakladatelství), sv. 20. ISBN 80-85850-69-9.

ZEMANOVÁ, Vanda a Martin DOLEJŠ. *Životní spokojenost, sebehodnocení a výskyt rizikového chování u klientů nízkoprahových zařízení pro děti a mládež*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2015. ISBN 978-80-244-4492-5.

Zákon č. 108/2006 Sb. *Zákon o sociálních službách*. In: *Sbírka zákonů*. 31. 3. 2006. ISSN 1211-1244

Internetové zdroje:

Česká arteterapeutická asociace [online]. Česká arteterapeutická asociace [cit. 15.03.2018]. Dostupné z: <https://www.arteterapie.cz>

Registr poskytovatelů sociálních služeb [online]. [cit. 15.03.2018]. Dostupné z: www.iregistr.mpsv.cz

Abstrakt

ŠAŠINKOVÁ Renáta. *Arteterapie v sociální práci*. České Budějovice 2018. Bakalářská práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. Teologická fakulta. Katedra etiky, psychologie a sociální práce. Vedoucí práce Mgr. Markéta Elichová Ph.D.

Klíčová slova: sociální práce, arteterapie, arteterapeutické metody

Práce se zabývá arteterapií v sociální práci, možnostmi jejího využití u různých cílových a věkových skupin lidí. První část charakterizuje sociální práci a arteterapii, a následně popisuje prolínání těchto oborů. Druhá část pojednává o možnostech využití arteterapie pohledem sociálních pracovníků. Kvalitativní šetření se ptá po stávající využívanosti arteterapie v sociální práci a na pohled na možnosti využívání.

Abstract

Art therapy in Social Work

Keywords: social work, art therapy, art therapy techniques

This bachelor thesis is focused on art therapy within the field of social work and on possible application of its techniques with different target groups. The first part of the thesis consists of an analysis of both the social work and art therapy in general and of a description of mutual elements of art therapy and social work. The second part of the thesis concerns with opportunities for art therapy from the social worker's point of view. The qualitative research of the thesis pursues the question of rate of application of art therapy in social work and the question of opinion on applicability of art therapy.